

ERICH FROMM VE İNSANCI PSİKOLOJİ

Prof. Dr. Engin GEÇTAN

Erich Fromm 1900 yılında Almanya'nın Frankfurt kentinde doğdu. Haidelberg, Frankfurt ve Münih Üniversitelerinde psikoloji ve sosyoloji öğrenimi yaptı. 1922 yılında Heidelberg Üniversitesinden doktorasını aldıktan sonra Münih'te ve ünlü Berlin Psikanaliz Enstitüsünde psikanaliz dalında eğitim gördü. 1933 yılında Chicago Psikanaliz Enstitüsünde ders vermek üzere Amerika'ya giden Fromm, bunu izleyen dönemde New York City'de özel klinik çalışmalarında bulundu. Daha sonraları Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde ve diğer akademik kurumlarında öğretim görevlerinde bulundu. Yaşamının son yıllarını Meksika'da geçiren Fromm burada, Meksika Ulusal Üniversitesinde kurduğu bir enstitünün başkanlığını yaptı ve 18 Mart 1980 de tedavi amacıyla bulunduğu İsviçre'de öldü.

Fromm'un temel öğrenimi daha çok sosyoloji eğilimli olduğundan, psikolojiye katkıları da toplumsal sorunların psikanalitik açıdan ele alınışı yönünden olmuştur. Fromm Karl Marx'ın yapıtlarından önemli ölçüde etkilenmiş bir yazardır. «Çağımızın Özgürlük Sorunu» (1962) adlı yapıtında Freud ve Marx'ın görüşlerini kıyaslamış, birbiriyle çelişkilerini ortaya koymuş ve bu iki görüşün biresimini yapmaya çalışmıştır. Fromm'un yazıları onun tarih, sosyoloji, edebiyat ve felsefe alanlarındaki geniş bilgisinden esinlenmiştir.

Fromm, yapıtlarında insanın doğadan ve birbirinden kopmuş olması sonucu kendisini yalnız ve soyutlanmış hissettiği görüşünü vurgular. Soyutlanmış olma insanın ayırıcı özelliğidir ve diğer hayvan türlerinde görülmez. Örneğin çocuk ana-babası ile olan bağlarını koparıp özgürlüğünü kazanırken, yalnız ve çaresizlik duygularını da yaşamaya başlar. «Özgürlükten Kaçış» adlı yapıtında (1961) Fromm, tarih boyunca insanın giderek daha fazla özgürlük kazandığından, ancak bunun kar-

şılığını yalnızlaşarak ödediğinden söz eder. Bundan ötürü özgürlüğün insanın kaçmak istediği bir durum olduğunu anlatan Fromm, yetkeci rejimlerin insanlara çekici gelmesinin nedenini de buna bağlar.

Özgürlük uğruna gerçekleştirilen savaşlar, yeni özgürlükler isteyenler ve ezilenler tarafından, sahip oldukları ayrıcalıkları korumaya çalışanlara karşı açılmıştır. Herhangi bir sınıf, kendi özgürlüğüne ulaşmak ve başkasının egemenliğinden kurtulmak için çarpışırken, aynı zamanda insanlığın özgürlüğü için savaşmış olduğuna inanmış ve tüm ezilenlerde özgürlük özlemini uyandırmayı başarabilmiştir. Bununla birlikte, özgürlük adına yapılan her savaşta, bir zamanlar zulme karşı savaşmış olan sınıflar, zafere ulaşip savunulması gereken yeni ayrıcalıklara sahip olduktan sonra, özgürlük düşmanlarının yanında yer almışlardır.

Fromm'a göre, insanın en çirkin eğilimleri gibi, en güzel olanları da insanın doğal yapısının değişmez öğeleri değil, insanı yaratan toplumsal sürecin sonuçlarıdır. Bir diğer deyişle, toplumun yalnızca baskı yapan bir işlevi yoktur; gerçi böyle bir işlevi de vardır ama, toplum aynı zamanda yaratıcı bir işlevi de üstlenmiştir. İnsanın tutkuları ve kaygıları kültürün ürünleridir. Gerçekte, tümüyle derlendiği zaman tarih adını verdiğimiz sürekli insancı çabaların en önemli yapıtı ve başarısı insanın kendisidir.

İnsanın toplumsal tarihi, onun doğal dünyası ile olan birliğinden sıyrılarak, kendisini çevreleyen doğa ve diğer insanlardan ayrı bir varlık olmasını farketmesiyle başlamıştır. Bu farkediş tarihin ilk dönemlerinde belirsiz bir biçimde yaşanmış, birey uzun süre içinden çıkmış olduğu doğal ve toplumsal dünyaya sıkıca bağlı kalmıştır. Ayrı bir varlık olduğunu kısmen farketmekle birlikte, kendini dış dünyasının bir parçası olarak yaşamıştır. Bireyin asal bağlarından giderek kurtulmuş olmasını tanımlayan «bireyleşme» süreci günümüzde doruk noktasına ulaşmıştır.

Birey kendisini dış dünyaya bağlayan göbek bağına kesmedikçe özgür değildir. Ancak bu bağlar ona bir güvenlik ve ait olma duygusu da verir. Bireyleşmenin gerçekleşmesinden

önce varolan bu bağlar için Fromm «asal bağlar» terimini kullanır. Bu bağlar insanın gelişim sürecinin bir parçasını oluşturdıkları için organik niteliktedirler; bireyleşmenin bulunmadığı anlamını taşırlar; ancak, aynı zamanda bireye belirli bir güvenlik ve yön de sağlarlar.

Bireyleşme sürecinin diğer sonucu da giderek artan yalnızlıktır. Asal bağlar insana güvenlik sağlar. Çocuk bu dünyadan koptukça yalnızlığını ve diğer insanlardan ayrı bir varlık olduğunu farketmeye başlar. Bu durum onda çaresizlik ve kaygı duyguları yaratır. İnsan kendi başına davranmanın olanak ve sorumluluklarından haberdar olmaksızın yaşadığı sürece dünyadan korkmayabilir. Ancak bir birey olduğu zaman, yalnız başına ve dünyanın türlü tehlikeleriyle karşı karşıya kalır.

Bu durum, insanın bireyselliğinden vazgeçip kendini dış dünya içinde ezilerek çaresizlik ve yalnızlıktan kurtulma eğilimleri geliştirmesine neden olur. Ancak, bu eğilimler ve bunlardan kaynaklanan yeni bağlar, daha önce koparılıp atılmış olan asal bağların aynı olmaz. Bir çocuk nasıl fiziksel olarak anasının karnına geri dönemezse bireyleşme süreci de psikolojik yönden geri dönemez. Böyle bir girişimde bulunmanın sonucu otoriteye boyun eğme olur. Boyun eğen çocuk bilinçli dünyasında kendini güvenlik içinde hissetse de bilinçdışında böyle bir güvenliğin karşılığını kendi bütünlüğünden vazgeçerek ödediğini farkedecektir. Dolayısıyla, boyun eğmenin sonucu beklenilenin tam karşısını vermiş olur. Üstelik, o güne değin bağımlı olduğu kişilere karşı geliştireceği düşmanlık ve başkaldırma istekleri güvensizlik duygularından da ürktücüdür.

Aslında, yalnızlığın getirdiği kaygılardan kaçmanın tek yolu boyun eğme değildir. Çatışma yaratmadan insanın istediği sonuca götürebilecek yol, onun doğa ile olan kendiliğinden ilişkisi, yani insanı bireyleşmesinden engellemeden dış dünya ile birleştiren ilişkidir. En yalın anlatımını sevgide ve yaratıcılıkta bulan böyle bir ilişki kökenini kişiliğin gücünden ve bütünlüğünden alır.

Fromm'a göre, (1947, 1955) feodalizm, kapitalizm, faşizm, sosyalizm ve komünizm gibi toplum biçimleri, insanın özgür olma isteğiyle bağımlılığı yeğlemesinin yarattığı çelişkilerine çözüm getirebilme umuduyla geliştirilmiş başarısız girişimler-

dir. Bu çelişkiler insanın hem doğanın bir parçası ve hem de doğadan kopuk, hem insan, hem de hayvan olmasından kaynaklanır. Bir hayvan olarak insanın karşılanması gereken fizyolojik gereksinimleri vardır. Bir insan olarak ise insan, kendi varlığından haberdar olma, düşünme ve imgelem gücü gibi niteliklere sahiptir. İnsanın hem hayvan hem de insan özelliklerine sahip olması onun varoluşunun temel koşullarını oluşturur. İnsanın ruhunun anlaşılabilmesi de, insanın varoluş koşullarından kaynaklanan gereksinimlerinin tanımlanabilmesiyle gerçekleştirilebilir.

Fromm, bu gereksinimleri beş bölümde toplar: İlişki gereksinimi, aşkınlık (transcendence) gereksinimi, kimlik gereksinimi, köklülük gereksinimi ve de bir yönelim dayanağına duyulan gereksinim. İlişki gereksinimi, insanın insan olma uğruna, hayvanın doğa ile olan birincil beraberliğinden kopmuş olması gerçeğinden kaynaklanır. Hayvan doğa tarafından içinde yaşadığı koşullarla başedebilecek biçimde donatılmıştır. Oysa insan düşünme ve imgelem güçlerine karşı doğa ile yakın ve karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkisini yitirmiştir. Hayvanın doğa ile olan içgüdüsel bağları yerine insan kendi ilişkilerini kendi kurmak zorundadır ve bu ilişkilerin en güçlüsü insanların birbirine duyabileceği sevgi ile gerçekleşir.

Aşkınlık dürtüsü insanın hayvan özelliklerinin üzerine çıkmak ve her hangi bir yaratık olarak kalmayıp yaratıcı bir varlık olma gereksiniminden kaynaklanır. Yaratıcı dürtüleri engellendiğinde insan yıkıcı bir varlık olur. Fromm'a göre sevgi ve nefret birbirine karşıt dürtüler değildir: Her ikisi de insanın hayvan özelliklerini aşma gereksiniminin birer sonucudur. Hayvanlar ne sevebilir ne de nefret edebilir, bunlar insana özgü niteliklerdir.

İnsan doğal kökenini arar, dünyanın tamamlayıcı bir parçası olmak ve bir yere ait olduğunu hissetmek ister. Çocukken kendini annesine ait hisseder, ancak bu ilişki çocukluk döneminden sonra da sürerse zararlı bir saplanım olarak nitelendirilir. İnsan bu gereksinimini en iyi biçimde diğer insanlarla kardeşçe duygular içinde yaşayarak karşılayabilir. Öte yandan insan kişisel bir kimliğe sahip olmak, diğer insanlardan farklı ve tek bir varlık olduğunu hissetmek de ister. Eğer bu amaca

kendi çabalarıyla ulaşmazsa, bir diğer kişi ya da bir grupla özdeşleşerek sınırlı oranda bir farklılık sağlayabilir. Tutsak sahibiyle, vatandaş ülkesiyle, işçi çalıştığı kurumla özdeşleşir. Böylesi durumlarda kimlik duygusu, birisi olmaktan değil, birisine ait olmaktan kaynaklanır. İnsanın içinde yaşadığı dünyayı tutarlı bir biçimde algılamasını sağlayacak bir yönelime gereksinimi vardır. Geliştirdiği yönelim dayanağı mantıklı ya da mantıksız olabilir ya da her iki ögeyi de içerebilir.

Fromm, yukarıda tanımlanan gereksinimlerin insana özgü olduğunu ve hayvanlarda bulunmadığı görüşünü savunur. Ona göre, bu gereksinimler ne insanlar tarafından tanımlanmıştır, ne de toplum tarafından oluşturulmuştur. Bunlar evrimi boyunca insan yapısıyla kaynaşmış gereksinimlerdir. Bu gereksinimlerin ortaya çıkış biçimi, yani insanın içsel gizlülüçlerini gerçekleştirme olanakları, içinde yaşadığı toplum düzeninin beklentilerine göre belirlenir. Kişiliği o toplumun kendisine sağladığı olanaklar doğrultusunda gelişir. Örneğin, kapitalist toplumlarda kişi zengin olarak kimliğini bulur ya da büyük bir şirkette sözü geçen bir işçi olarak ait olma gereksinimlerini karşılar.

Fromm'a göre, insanın kendini sevmesi, gerçekte özseverlikten farklı bir anlam taşır ve diğer insanlara karşı duyulan sevgiden soyutlanamaz. Aslında insanın kendini sevmesi ve özgecilik birbirleriyle çelişkili durumlar değildir. Tam karşıtı, bireyleşmeyi kabul eden ve kendisini, gerçek kendisini sevebilen insan, diğer insanları da sevecek varlıklar olarak değerlendirebilir. Ancak böyle bir insan diğer insanları, kendisi için ne anlama geldikleri için değil, kendileri için ne anlama geldiklerine göre sevebilir. Gerçekten olagan dışı sayılabilecek durumlarda diğer bir insan ya da amaç uğruna, bilerek ve gerekli olduğu için kendi varlığını tehlikeye atacak denli özveride bulunur. Rastgele yapılan özveriler aslında bir erdemlilik belirtisi değil, çoğu kez yalnız kalma korkusunu, bazen de kendine ve diğer insanlara duyulan nefreti maskellemek için geliştirilmiş davranışlardır.

Fromm'a göre, insanın bireyleşmesinin yarattığı tedirginlik evrensel bir duygudur ve «normal olarak» her insan belirli biçimlerde kendi özgürlüğünden kaçmaya çalışır. Dolayısıyla, bir insanda nevroitik davranışların oranı, bireyin kendisini ayrı bir

varlık olarak ne denli kabul edebildiğine ve bunun sonucu ne tür «üretken olmayan» kaçış mekanizmaları geliştirmiş olduğuna göre belirlenir:

Bireyleşmiş insanın, toplumsal sistemler içerisinde geliştirilmiş duygusal içerikli değer yargıları, tıpkı hayvanların içgüdüleri gibi, ona ne yapması gerektiği konusunda rehber olur. Üstelik bu değerlerin sağladığı ait olma duyguları, varoluş sorunlarını tek başına çözümlenmede ona destek olur. Toplumsal kurallar ve politik öğretiler, yalnızlık ve hiçlik duygularının farkedilmesine karşı insanı korur.

Yalnızlık ve hiçlik duyguları insanın «normal» sorunudur. İnsan bir kez evren içindeki durumunun gerçekten farkına vardığında varoluşunun önemsizliğiyle yüzleşmek zorunda kalır. Fromm'a göre, insanın güçlerini harekete geçiren temel etmen onun içinde bulunduğu «belirsizlik» durumudur. Eğer paniğe kapılmadan gerçekle yüzleşebilirse yaşamın bir anlamı olmadığını, ancak kendinde varolan güçleri harekete geçirerek yaşamına anlam katabileceğini farkedebilir. Bu nedenle Fromm, psikolojinin antropolojik ve felsefi bir temel üzerine kurulması görüşünü savunur.

Fromm insanlığın, tarihsel evrimi içinde, yaşama anlam katma konusunda güçlerini yanlış yolda kullandığı görüşündedir. Bu konuda özellikle kapitalist toplumları ele alan Fromm, özellikle Amerika Birleşik Devletlerindeki «pazar ahlakını» kıyasıya eleştirir. Bu, Avrupalıların Amerikalıların paraya, büyüklüğe ve hıza aşırı önem veren tutumlarına ve kültürden yoksun olmalarına karşı geliştirdikleri geleneksel eleştiriden öte bir anlam taşır. Amerikalı birey, baskıcı devlet yönetimi, katı aile yapısı ve yetkeci din kuramlarının etkilerinden oldukça arınmış olmasına karşın kendi benliğini yeterince geliştirebilmiş değildir. Fromm'a göre bunun nedeni, pazarlama dünyasında bireyin yalnız ve önemsiz olmasıdır. Yeterince benlik gücü geliştirmeden aile, devlet, din, gelenek ve toplumsal düzenden kopmuş olmak yalnızlık ve çaresizlik duygularına yol açar.

Fromm'a göre, Amerikalıların ve Avrupalıların çoğu o andaki pazarlama değerine göre alınan ve satılan «şeyler» dünyasında yaşar. Böyle bir dünyada, kimse satın almıyorsa iyi

bir ayakkabı yapmaya iş ilişkilerinde dürüstlük yoksa dürüst olmaya, ahlâk kurallarına uyulduğunda karşı cinsle ilişki kurulamıyorsa ahlâklı olmaya gerek yoktur. Çağdaş genç kızların görünürdeki açık ve özgür tutumları, içlerinden öyle geldiği için davranmalarından değil, kendi gruplarının beklentileri o doğrultuda olduğu için geliştirilmiştir. Oysa baskıya karşı tepki olarak geliştirilmiş özgürlük, baskı altında olmaksızın pek de farklı bir durum değildir. Bir grubun üstü kapalı egemenliği altında geliştirilmiş «açık» davranışlar daha da olumsuz bir durumdur. Böyle bir olgu, olumlu ya da olumsuz tüm kişisel değerlerin giderek yok olmasını ve bireyin bir benlik olması yerine bir robota dönüşmesiyle sonuçlanır. İnsanın gücü ve yetenekleri pazardaki bir mal durumuna gelir. İnsan kendi olacağı yerde, iş ve toplum yaşamında kabul edilebilmesi için ne olması gerekirse o olur. Toplum ve iş yaşamındaki hareketlilik bireyi sürekli olarak yeni gruplarla ve değişik beklentilerle başatmak zorunda bıraktığından, benlik sürekli değiştirilen bir elbiseye, en sonunda da bir hiçe dönüşür.

Bu hiçlik tehdidine karşı insanın çözümlemesi gereken sorun çevresindeki insanlar ve şeyler dünyasıyla ve de kendi «benliği» ile nasıl ilişki kurabileceğini belirlemektir. Doğuştan getirdiği sevgi ve sağduyu le birlikte özgürlüğünü kabul edebilen insanda bu ilişki «üretken» bir nitelik taşıyabilir. Fromm «Kendisi İçin İnsan» (1947) adlı yapıtında insanın amacı karşılığında «üretkenlik» teminini kullanmıştır. Üretkenlik, güçlerini etkin bir biçimde kullanabildiğinde insanın yazgısını kendisine doyum sağlayabilecek biçimde çizebilmesini tanımlar.

Burada tanımlanmak istenen etkinlik, insanın, kendi benliğiyle ilişkisi olmayan büyük işler yapmak için yarışa çıkmışçasına çaba göstermesini tanımlamaz. Gerçekte böylesine kompulsif bir koşuşma, tembellik gibi nevrotik bir davranış biçimidir. Her iki uç etkinlik de dış beklentilere karşı, boyun eğme ya da başkaldırma biçimlerinde, aşırı bir duyarlılık geliştirilmesine neden olur. Her ikisi de Fromm'un tanımladığı üretkenlik kavramından farklı olgulardır.

Gerçek üretkenlik insanları oldukları gibi görebilmeyi ve onlara bu durumlarıyla saygı gösterebilmeyi içeririr. Bir diğer deyişle, sevgiyi içerir. Sevgi, yalnız kalmış insanın dünyasıyla

bütünleşmek isteğinin anlatımıdır. Alışıla gelmiş anlamıyla sevgi, insanın böylesi bir birliğe ulaşabilmesi için kendi bütünlüğünü gözden çıkarması anlamına gelir. Böylesi bir sevgi özgürlükten kaçışın bir anlatımıdır ve Fromm'un tanımladığı üretkenlik kavramından da uzaktır. Üretken tutumun bir parçası olarak sevgi, kendisinininkine olduğu gibi diğer insanın bütünlüğüne de saygıyı içerir. Âşık olmak kolaydır. Oysa gerçek sevgi yaşam boyu sürdürülen ve birbirini daha iyi anlamayı ve yaşam sorunlarını giderek artan bir biçimde paylaşarak birlikte çözümler aramayı gerektiren bir olgudur.

Fromm, üretken olmayan yönelim biçimlerini daha sonraları dörde ayırmıştır. Aslında bu dört yönelim biçimi birbirine oldukça geçmiştir ve hiç biri «Ari biçimde» ve tek başına gözlenmez. Ancak üretken olmayan herhangi bir insanda bu yönelim biçimlerinden biri kişiliğe egemendir.

Alıcı yönelimli kişiler diğer insanlardan sürekli destek bekler ve isterler. Kendi başlarına kaldıklarında yalnızlık ve çaresizlik duygularına kapılırlar. Herşey yolunda gittiğinde iyimser ve dost olan bu kişiler bağımlı oldukları insanlardan belediklerini bulamadıklarında ya da onlar tarafından itilmiş hissettiklerinde kolayca kaygı ve panik yaşarlar. Güvenliklerini bağımlı oldukları kişilerin gücünden alırlar. Bu kişiler bencil ve acımasız olsa bile. Alıcı kişi yaşam sorunlarını kendi gücüyle çözümleyebileceğini düşünemez. Bu tip Freud'un tanımlamış olduğu oral - edilgin karaktere çok benzer. Fromm da alıcı tipi tanımlarken, bu insanların gerilimlerini yiyerek ve içerek giderdiklerini, diğer insanların kendilerini beslemesini sevgi belirtisi olarak yorumladıklarını anlatır ve bu tiplere «açık ağız» adını verir. Fromm'a göre, bir grubun diğer bir grubu sömürdüğü toplumlarda alıcı yönelimli insanlara daha sık rastlanır. Feodal toplumlar ve kölelik düzeni buna en iyi örnektir. Çağdaş Amerika Birleşik Devletlerinde dahi, bir yandan insanları girişimde bulunarak ilerlemeye teşvik edici bir ortam oluşturulurken, öte yandan çaba göstermeden rahata ve başarıya ulaşma eğilimleri de oldukça yaygındır. Çabuk zengin olma yöntemleri yaygınlaşmakta, insanları bir okuyuşta mutlu, güçlü ya da kültürlü yapacak kitaplar satılmakta,

hiç bir çaba göstermeden bir saati kurabilecek araçlar geliştirilmektedir.

Sömürücü karakter, davranışlarını «istediğimi elde ederim» sloganı doğrultusunda düzenler. Freud'un tanımlamış olduğu oral - saldırgan tipe oldukça benzer. Fromm sömürücü tipe «ısıran ağız» adını verir. Bu insanlar kendi değerlerini de dıştan alırlar. Diğer insanların sahip olduğu ve önem verdiği şeyleri isterler. Karşılıksız verilen bir armağanın onlar için hiç bir anlamı yoktur. Veren kişinin işine yaramadığı için kendilerine verildiği sanısında olduklarından böyle bir armağanın da değeri olmaz. Diğer insanlardan zor kullanarak ya da kurnazlıkla birşeyler almak isterler. Kendi ürettikleri şeyler, diğer insanlardan aldıkları ya da kopardıklarından daha az değerlidir. Bu tip erkekler bir kadını kendileri için değil, bir diğer erkek tarafından sevildiği için severler. Hatta başkalarının fikirlerini dahi kendilerine malederler. Duygularına düşmanlık ve haset egemendir. Ancak diğer insanları sömürebildikleri zaman rahatlar ve kendilerini güçlü hissederler.

Sömürücüler, Nazi Almanyasında olduğu gibi, belirli koşullar altında bir toplumu denetimleri altına alabilirler ve «alıcı» insanların büyük gereksinim duyduğu otorite durumuna gelirler.

İstifçi yönelim Freud'un tanımlamış olduğu anal karaktere benzer. Bu insanlar biriktirdikleri ve sahip oldukları oranda kendilerini güvenlik içinde hissederler. Harcamayı bir tehdit olarak yaşarlar. Bu tip erkek bir kadını sevemez, ona «sahip olmak» ister.

Fromm'a göre **pazarlayıcı** yönelim çağdaş dünyanın bir ürünüdür. Eşyalar gibi insanların da paketleniş biçimleri, etiketleri ve de ticarî adlarının önem kazanması yakın zamanlarda ortaya çıkan bir olgudur. Az önce tanımlanan üç üretken olmayan yönelim bile, bir insanın diğerleriyle kendisi olarak ilişki kurmasının biçimlerini içerir. Pazarlamacı yönelimde ise kişinin insan olarak nitelikleri önem taşımaz. İnsanlar alınıp satılacak eşyalara dönüşür. Bir satıcı, bir yönetici ya da bir işçi «kişiliği» bu pazarda alış veriş konusu yapılır.

Böyle bir ortamda beceri, bilgi ve içtenlik yeterli değildir. Yaşamın her aşamasında insanın kendisini «satabilmesi» gerekir. Kuşkusuz bu, satış sözcüğünün gerçek anlamından farklı olarak, belirli bir kurumdaki belirli bir iş için gerekli niteliklere sahip bir kişi olarak satılabilmeyi dile getirmektedir. Çeşitli kitle iletişim araçları yoluyla kişilik «modaları» dahi oluşturulur. Fromm bu konuda sinemayı örnek gösterir ve insanların, Hollywood'un vurguladığı türde başarılı kişiliğe ulaşmayı amaç edindiklerinden söz eder.

Pazarlayıcı yönelim, çağdaş insanın kendisiyle ve diğer kişilerle derinliğine ilişkiler kurabilmesini engeler. Bir insana duyulan sevgi, insanlığa duyulan sevginin yerini alamaz. Çağdaş pazar alanında rolünü oynamaya çalışmak insanı giderek artan bir doyumsuzluğa ve anlamsızlığa sürükler, boşluk ve hiçlik duyguları yaşamasına neden olur.

Fromm'a göre, bugüne değin insan varoluşunun temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir toplum modeli geliştirilememiştir, ancak böylesi bir toplum oluşturma olanağı vardır. Bu öylesi bir toplumdur ki orada herkes insanlığını alabildiğince yaşayabileceği eşit olanaklara sahip olacak, dolayısıyla yalnızlık ve umutsuzluk duyguları da olmayacaktır. Fromm «Olmak ve Sahip Olmak» (1968) adlı yapıtında günümüz teknoloji toplumunun nasıl insanlaştırılabileceği konusunda öneriler getirmiştir.

Bu kitabında çağdaş toplum insanındaki, sahip olma tutkusunun onu kendi varoluşuna ne denli yabancılaştırdığını tartışan Fromm, bu arada sevgi kavramına da bir kez daha değinmiştir. Sevgi sahip olunacak bir şey değildir, çünkü sevgi bir nesne değildir, soyut bir olgudur. Sevgi ancak üretken bir etkinlik olarak «yaşanır».

Sevgi «sahip olma» biçiminde yaşandığında sevilen kişinin kapatılmasını ve denetim altında tutulmasını içerir. Bu, öldürücü ve boğucu bir durumdur. Fromm, aslında çoğu insanın sevgi sözcüğünü sevgisizliklerini kapatmak için kullandığı görüşündedir.

Fromm çağdaş aile kurumunu da eleştirerek, evliliklerin çoğunun gerçek sevgiden yoksun beraberlikler olduğunu vurgular. Bu evliliklerde, geleneklere uyma zorunluğu, ortak

karşılıklı bağımlılık ya da karşılıklı nefret ya da korku bilinç düzeyinde «sevgi» olarak algılanır.

Sevgiyle başlayan beraberliklerde evlilik öncesinde kız ve erkek birbirlerini çekici, ilginç ve güzel bulurlar. Henüz birbirlerine rakip olmadıklarından, enerjileri «olmak» biçiminde kullanılır ve yaşanır. Evlilikle her ikisi de birbirlerinin bedene, duygularına ve ilgisine sahip olurlar. Artık kazanılacak bir şey kalmamıştır, çünkü sevgiye sahip olunmuştur. İkisi de sevgi üretmek için bir çaba göstermediklerinden birbirlerinden sıkılmaya başlarlar, güzellikleri sona erer. Sevginin yerini, para, ev, sosyal statü, çocuklar gibi ortaklaşa paylaştıkları şeyleri alır. Sevgiyle başlatılan beraberlikleri dostça bir ortaklığa dönüşür. Halâ sevgiye «sahip olmayı» düşündüklerinden yeni bir sevgilinin bu gereksinimlerini karşıyalacağını düşlemeye başlarlar.

Fromm'un sosyal bilimlere en önemli katkısı, psikolojik ve toplumsal etmenler arasında sürekli etkileşimi çok açık seçik biçimde sergileyebilmiş olmasıdır. Fromm'a yöneltilebilecek başlıca eleştiri, psikolojiyle sosyoloji, felsefe, tarih, edebiyat ve antropoloji arasındaki ilişkileri bu denli ustaca açıklamasına ve toplumsal etmenleri bu denli canlı ve uyarıcı bir biçimde sunmasına karşın, bu etmenlerin bireyin psikodinamiğine etkisini fazla tek yönlü ve indirgeyici bir biçimde açıklamış olmasıdır.

K A Y N A K Ç A

- Fromm, E. *Escape from Freedom*. Rinehart, N. Y, 1941.
Fromm, E. *Man for Himself*. Rinehart, N. Y, 1947.
Fromm, E. *Beyond the Chains of Illusion*. Simon and Schuster, N. Y, 1962.
Fromm, E. *The Revolution of Hope*. Harper and Row, N. Y. 1968.
Fromm, E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston, N. Y, 1973.
Fromm, E. *To Have or To Be?* Harper and Row Publishers, N. Y, 1976.